

Καντ: Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών

Ιμμάνουελ Καντ: *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* (μετάφραση-σχόλια-επίμετρο Κώστας Ανδρουλιδάκης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, 210 σ., 15 €.

Κρίνει ο Παύλος Κόντος (Πανεπιστήμιο Πατρών)

pkontos@upatras.gr

Με ενθουσιασμό καλωσορίζουμε τη μετάφραση της *Θεμελίωσης της Μεταφυσικής των Ηθών* του Ιμμάνουελ Καντ από τον Κώστα Ανδρουλιδάκη στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Από άποψη επιστημονικής ακρίβειας και μεταφραστικής επιδεξιότητας, η έκδοση είναι αψεγάδιαστη και, από άποψη καλαισθησίας, πανέμορφη (χάρις, μεταξύ άλλων, στο εντυπωσιακό της εξώφυλλο).

Η *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* (1785) είναι το πρώτο από τα μεγάλα καντιανά έργα ηθικής φιλοσοφίας. Θα ακολουθήσουν: (1) η *Κριτική του πρακτικού λόγου* (1788), (2) η *Θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνον* (1793) και (3) η *Μεταφυσική των Ηθών* (1797). Όλα έχουν ήδη μεταφραστεί με εξίσου εξαιρετικό τρόπο από τον ίδιο μεταφραστή.¹ Κανένα δεν αρκεί, από μόνο του, για να αποκτήσει κάποιος μια αξιόπιστη συνολική εικόνα των καντιανών απόψεων για την ηθικότητα και να συνειδητοποιήσει γιατί αυτές καθορίζουν ακόμα και σήμερα τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ηθική μας ζωή. Με μόνη τη *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*, χωρίς το (1), μένει μετέωρη η απάντηση στο ερώτημα πώς συνδέεται ο πυρήνας της ηθικότητας (δηλαδή, η σύλληψη του ηθικού νόμου) με την ανθρώπινη ελευθερία. Χωρίς το (2), δεν θα είχαμε καμιά ουσιώδη επεξήγηση ούτε για το «ύψιστο αγαθό» (δηλαδή, τη δυνατότητα να συμπέσουν, τρόπον τινά, η αγαθότητα και η ευδαιμονία μέσα στον κόσμο) ούτε για το «ριζικό κακό» (δηλαδή, για την πρωταρχική αιτία που εξηγεί το πώς αποκλίνουμε από τον ηθικό νόμο, παρότι τον γνωρίζουμε). Χωρίς το (3), παραμένει τελείως ασαφής τόσο η σχέση ανάμεσα στον χώρο του δικαίου και τον χώρο της ηθικής όσο και τα περιθώρια γεφύρωσης της αυστηρότητας της καντιανής ηθικής (αυτό που συνήθως ονομάζουμε “ριγκορισμό”) με τις απαιτήσεις συγκεκριμένων ηθικών διλημμάτων. Αντίστροφα, ωστόσο, χωρίς τη *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*, όλα τα παραπάνω κείμενα θα ήταν απρόσιτα και κρυπτικά, καθώς σε αυτήν πρωτο-διατυπώνονται και ορίζονται οι καντιανές έννοιες (όπως: ηθικός νόμος, καλή θέληση, κατηγορική προσταγή, κλίση,

¹ *Κριτική του πρακτικού λόγου* (Αθήνα: Εστία 2013), *Μεταφυσική των ηθών* (Αθήνα: Σμίλη 2013), *Η Θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνον* (Αθήνα: Πόλις ³2016).

σεβασμός, αυτονομία, ελευθερία, αυτοσκοπός, βασιλείο των σκοπών, κ.τ.λ.), εδώ πρωτο-εμφανίζονται τα προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν, εδώ γίνεται η πρώτη απόπειρα επίλυσής τους. Η *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* λειτουργεί ως εισαγωγή στην καντιανή ηθική σκέψη και γι' αυτό αποτελεί, διεθνώς, τη βάση για την πανεπιστημιακή διδασκαλία της. Δεν είναι εδώ ο χώρος για την αποτίμηση της σημασίας της καντιανής ηθικής, της επανάστασης που επέφερε στον τρόπο που συλλαμβάνουμε την ελευθερία ως προϋπόθεση της ηθικότητας, τις επιδράσεις της στη μετα-καντιανή σκέψη από τον Χέγκελ στον Νίτσε ή και την πρόσφατη αναβίωσή της μέσα από το έργο σύγχρονων φιλοσόφων.² Θα σταθούμε στην έκδοση που έχουμε στα χέρια μας.

Η *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* είχε μεταφραστεί στα νέα ελληνικά και παλαιότερα. Άξια αναφοράς είναι η μετάφραση του Γιάννη Τζαβάρα: *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* (Αθήνα: Δωδώνη 1984). Πρόκειται για μια αξιοπρεπή εργασία που παρουσιάζει, ωστόσο, πολλά προβλήματα: έχουν παραβλεφθεί κάποιες φράσεις του πρωτότυπου κειμένου, ο μεταφραστής παίρνει υπερβολικά πολλές πρωτοβουλίες προσθέτοντας στη μετάφραση λέξεις που δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο (τις οποίες θεωρεί επεξηγηματικές, ενώ πολλές φορές αλλοιώνουν το νόημα του καντιανού κειμένου), προβαίνει σε κάποιες ατυχείς μεταφραστικές επιλογές (όπως «λογική» αντί για «λόγος» ως απόδοση του γερμανικού όρου *Vernunft* ή «τι σκεπτόμαστε όταν πράττουμε» αντί για «φρόνημα» ως απόδοση του όρου *Gesinnung*), κ.τ.λ. Δεν χωρεί καμιά αμφιβολία ότι η μετάφραση που έχουμε στα χέρια μας υπερτερεί της προηγούμενης ολοκληρωτικά και θα καθιερωθεί ως αυτή που εφεξής όλοι θα χρησιμοποιούν. Η διαφορά ως προς την ποιότητά τους είναι τόσο προφανής που καθιστά περιττό το να αντιπαραβάλλουμε συγκεκριμένα χωρία για να την καταδείξουμε.

Ας επιστρέψουμε στην παρούσα έκδοση. Τα σχόλια/υποσημειώσεις δεν είναι συστηματικά ή ερμηνευτικά, σκοπό έχουν να προσφέρουν απλώς κάποιες παραπομπές σε άλλα κείμενα του Καντ, πραγματολογικά στοιχεία για πρόσωπα που αναφέρονται στο κείμενο, διευκρινίσεις για φράσεις που εμφανίζονται στη β' έκδοση του καντιανού κειμένου, εναλλακτικές ή πιο ελεύθερες αποδόσεις ορισμένων γερμανικών όρων.³ Όσον αφορά στο

² Για μια σύντομη σχετική αναφορά, βλ. την βιβλιοπαρουσίαση της παρούσας έκδοσης από τον Α. Χατζημωυσιάδη: «Η ηθική της ελευθερίας», *The Athens Review of Books* 91 (2018).

³ Κάποιες φορές, μάλιστα, είναι λίγο βιαστικά. Για παράδειγμα, στην υποσημείωση 32 (σ. 34) διαβάζουμε: «Ως "πρώτη θέση" [...] εννοείται: η ηθικότητα μιας πράξης έγκειται όχι απλώς στη συμφωνία της με το καθήκον, αλλά στο ότι έχει τελεσθεί "από καθήκον"». Βρισκόμαστε στο σημείο εκείνο του καντιανού κειμένου όπου γίνεται λόγος για μια «δεύτερη θέση» («μια πράξη από καθήκον έχει την ηθική αξία της [...] στον γνώμονα κατά τον οποίο αποφασίζεται», *ΘΜΗ*, 4: 400) και για μια «τρίτη θέση» («*καθήκον είναι η αναγκαιότητα μιας πράξης από σεβασμό προς τον νόμο*», *ό.π.*), χωρίς να αναφέρεται κάπου ρητά η πρώτη θέση. Ωστόσο, η πρώτη αυτή θέση, μάλλον, δεν πρέπει να διατυπωθεί όπως προτείνει ο μεταφραστής, γιατί τότε δεν φαίνεται το πώς η τρίτη θέση προκύπτει «ως πόρισμα των δύο προηγούμενων», όπως σημειώνει ο Καντ. Η πρώτη θέση, λοιπόν, θα πρέπει να εμπερικλείει την έννοια της αναγκαιότητας. Βλ. J. Timmermann, *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals* (Cambridge: Cambridge University Press 2007), σ. 26 κ.ε.

επίμετρο, αποτελεί μια καλή εισαγωγή για τον μη-ειδικό αναγνώστη και αντλεί το υλικό του από τη σχετική μονογραφία του μεταφραστή.⁴ Η μεγάλη αξία της παρούσας έκδοσης έγκειται στην ποιότητα της ίδιας της μετάφρασης. Και το μέτρο σύγκρισης δεν είναι άλλο από την (κλασική πλέον) μετάφραση στη σειρά *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*. Δεν βλέπω τι έχει να ζηλέψει η μετάφραση του Ανδρουλιδάκη από την αγγλική μετάφραση της Mary J. Gregor. Έχει, τουλάχιστον, την ίδια καθαρότητα, σαφήνεια, συνοχή, φιλοσοφική ακρίβεια. Υπηρετεί με ταπεινότητα το κείμενο, δίχως γλωσσικές υπερβολές και δίχως ερμηνευτικές ακροβασίες ή εμμονές.

Δεδομένου ότι σύντομα η μετάφραση θα οδηγηθεί, δίχως άλλο, σε δεύτερη έκδοση, ας μου επιτραπούν δύο μόνο παρατηρήσεις. Αλλά ας αρχίσω με μια διευκρίνιση: είμαι της άποψης ότι πρέπει πάντα να ξεκινάμε από την πεποίθηση ότι ο μεταφραστής ξέρει γιατί έχει αποδώσει με τον συγκεκριμένο τρόπο τον έναν ή τον άλλον όρο. Διότι έχει την εμπειρία των προβλημάτων που δημιουργεί η χρήση τους σε διαφορετικές φράσεις, των αναγκών που δημιουργεί η χρήση παραγώγων ή η διάκριση παρεμφερών όρων, κ.τ.λ. Πόσο μάλλον που, στην προκειμένη περίπτωση, η εμπειρία του μεταφραστή περιλαμβάνει την τριβή του με όλα τα σχετικά καντιανά κείμενα. Γι' αυτό και οι παρατηρήσεις μου διατυπώνονται με κάθε επιφύλαξη.

Η πρώτη αφορά στον όρο «καλή θέληση (Guter Wille)». Το επίθετο *Gut* ο ίδιος ο μεταφραστής το αποδίδει σε άλλα συμφραζόμενα ως «αγαθό», όπως «ύψιστο αγαθό». Γιατί, άραγε, επιλέγει αυτήν τη διπλή απόδοση του όρου (βλ. γλωσσάρι), άλλοτε ως «καλό» και άλλοτε ως «αγαθό»; Γιατί διστάζει να μεταφράσει «αγαθή θέληση»; Προφανώς, δεν θέλει να παραπέμψει στη νεο-ελληνική διατύπωση «καλή θέληση να υπάρχει κι όλα γίνονται», η οποία δεν συνάδει με το καντιανό νόημα του όρου. Ίσως θέλει να αποφυγεί έναν όρο που παραπέμπει στην αρχαία ελληνική ηθική. Πάντως, κοιτάξτε το αποτέλεσμα αυτής της διπλής απόδοσης μέσα από δύο παραθέματα: «Είναι απολύτως αδύνατον να διανοηθούμε οτιδήποτε μέσα στον κόσμο γενικά [...] που θα μπορούσε να θεωρηθεί χωρίς περιορισμούς καλό, παρά μονάχα την *καλή θέληση*» (*ΘΜΗ*, 4: 393) και «Η καλή θέληση δεν μπορεί συνεπώς να είναι το μοναδικό και ολόκληρο αγαθό, πρέπει όμως ασφαλώς να είναι το ύψιστο αγαθό και ο όρος για όλα τα άλλα» (*ΘΜΗ*, 4: 396). Στην πρώτη φράση, ο μεταφραστής ονομάζει «καλό» (ώστε να φανεί η σχέση με την «καλή θέληση») εκείνο που στο δεύτερο χωρίο αποδίδει ως «αγαθό» (θυσιάζοντας, αυτή τη φορά, τη συνάφεια με την «καλή θέληση» και δυσκολεύοντας τον αναγνώστη να συλλάβει τη σχέση ανάμεσα στο «ύψιστο αγαθό» και την «καλή θέληση»).

Η δεύτερη αφορά στον πολύ δύσκολο όρο *Willkür*: αυτή η έννοια δηλώνει, σε γενικές γραμμές, την ικανότητά μας να αποφασίζουμε πώς θα πράξουμε, δηλαδή, το εάν θα επιλέξουμε να ακολουθήσουμε τις κλίσεις μας ή τον ηθικό νόμο ως επαρκές κίνητρο για πράξη. Και, πράγματι, στη *Μεταφυσική των ηθών*, ο Ανδρουλιδάκης αποδίδει τον όρο, σωστά κατά τη γνώμη μου, ως «προαίρεση». Εδώ, ωστόσο, επιλέγει την απόδοση

⁴ Κ. Ανδρουλιδάκης, *Καντιανή Ηθική* (Αθήνα: Ιδεόγραμμα 2010).

«αυθαιρεσία» (βλ. γλωσσάρι). Είναι αλήθεια ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν χρησιμοποιείται ακόμα, δηλαδή στη *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*, με το τεχνικό νόημα που θα αποκτήσει στα επόμενα ηθικά έργα του Καντ. Ωστόσο, ξενίζουν κάπως τα εξής: Από τη μια, ενώ στο γλωσσάρι συναντάμε την απόδοση «αυθαιρεσία», στο κείμενο την συναντάμε μόνο δύο φορές (*ΘΜΗ*, 4: 428 & 436), ενώ τις άλλες δύο φορές αποδίδεται (σωστά, με βάση τα συμφραζόμενα) ως εξής: «χωρίς τη θέλησή μας (ohne unsere Willkür)» (*ΘΜΗ*, 4: 451) και «εκούσιων πράξεων (willkürlichen Handlungen)» (*ΘΜΗ*, 4: 461). Μια διευκρινιστική υποσημείωση θα ήταν εδώ, νομίζω, απαραίτητη. Από την άλλη, δεδομένου ότι η διάκριση μεταξύ Wille και Willkür, αν και δεν δηλώνεται ρητά, είναι παρούσα και υπονοείται και στη *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* –καθώς η θέληση ως νομοθετική ικανότητα (δηλαδή, ως Wille) επηρεάζει τον εαυτό της ως εκτελεστική ικανότητα λήψης αποφάσεων (δηλαδή, ως Willkür)–, θα ήταν ίσως σκόπιμο να επιστρατεύσουμε τον όρο “προαίρεση”, αντί για τον όρο “αυθαιρεσία” και στο χωρίο *ΘΜΗ*, 4: 428: «τα έλλογα όντα αποκαλούνται πρόσωπα επειδή η ίδια η φύση τους τα διακρίνει ως σκοπούς καθ’ εαυτούς [...] και άρα κατά τούτο περιορίζει κάθε αυθαιρεσία και αποτελεί αντικείμενο σεβασμού».

Όλοι οι υπόλοιποι τεχνικοί όροι αποδίδονται, κατά τη γνώμη μου, απολύτως εύστοχα και σε αλληλουχία με τις αντίστοιχες επιλογές του μεταφραστή στις μεταφράσεις του των άλλων καντιανών έργων. Οι όποιες προτιμήσεις για τον έναν ή τον άλλο όρο ή για την απόδοση κάποιας συγκεκριμένης φράσης θα ήταν ζήτημα γλωσσικού ή φιλοσοφικού γούστου. Το σίγουρο είναι ότι η παρούσα έκδοση προσφέρει στον Έλληνα αναγνώστη μια μετάφραση που είναι, αν μη τι άλλο, εξίσου αξιόπιστη και κατανοητή με τις καλύτερες ξένες μεταφράσεις του καντιανού έργου.

Το ότι ο Κώστας Ανδρουλιδάκης, με την παρούσα έκδοση, ολοκληρώνει τις μεταφράσεις όλων των έργων του Καντ των σχετικών με την ηθική φιλοσοφία –μεταφράσεις που είναι ακαδημαϊκά και γλωσσικά άψογες– θα πρέπει να του αναγνωρισθεί ως προσωπικός θρίαμβος και ως εξαιρετικά σημαντική συνεισφορά στην ελληνική φιλοσοφία παιδεία. Καθετί λιγότερο θα ήταν μεμψίμοιρο.

Δημοσιεύθηκε: 24.8.2018

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Κόντος, Παύλος: (Βιβλιοκρισία του:) Ιμμάνουελ Καντ: *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* (μετάφραση-σχόλια-επίμετρο Κώστας Ανδρουλιδάκης· Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017). *Κριτικά* 2018-03, <<http://www.philosophica.gr/critica/2018-03.html>>.